

Hónapló

Dalos György

Két szomszédvár – Tűzeset Berlinben

Berlin–Budapest, 2023. március 12.

A két, nyomtatott változatban is megjelenő berlini irodalmi folyóirat, a *Lettre International* és a *Sinn und Form* közül igazából csak az előbbihez volt közöm. A *Lettre* eredetileg Antonin Liehm Párizsban élő cseh emigráns író édesgyermeké, francia nyelven jelent meg, és kelet-európai ellenzéki szerzőket közölt. Később, az 1988-as nyugat-berlini nemzetközi irodalmi fesztivál (Álom Európáról) napjaiban jelent meg a negyedévenként piacra kerülő többnyelvű változat, s ezekhez csatlakozott a magyar kiadás is, amelyet Karádi Éva gondozott. Miután ott lehettem az alapításnál, a német és a magyar kiadásban is megjelentek írásaim. Ezzel szemben a *Sinn und Form* számomra kívülről szemlélt irodalmi jelenség. Az 1949-ben, tehát az NDK alapításának évében megalakult, kéthavonként kiadott vastag folyóirat különleges státuszának örvendett: szemben más irodalmi periodikákkal, így a mára megszűnt *Neue Deutsche Literatur* (a keletnémet *Kortárssal*) vagy *Sonntaggal* (a keletnémet ÉS-sel), a *Sinn und Form* nem volt közvetlen állami tulajdon, lapgazdája ugyanis az elvben független (Kelet-)Berlini Művészeti Akadémia. Emiatt inkább közvetett cenzúra alá esett, és afféle liberális kirakatként működött, amelyet az NSZK-ban is számontartottak. A német újraegyesítéssel és az újmédia megjelenésével mindkét orgánus hanyatlásnak indult, igaz, különböző mértékben. A bulváros kivitelű és gazdagon illusztrált *Lettre* még ma is 16 ezer eladott példánnyal, s ebből 8 ezer előfizetéssel dicsekszik, míg a *Sinn und Form* szemben az alapítás korabeli 20 ezerrel már csak a 3 ezret éri el.

Csakhogy a *Lettre* viszonylag magas példányszáma éppúgy nem fedezi a fenntartási költségeket és a szerzőknek kifizetendő tiszteletdíjat, ahogyan a *Sinn und Form* sem tartják el hűséges olvasói. A különbség annyi, hogy a vastag folyóiratot a berlini Művészeti Akadémia tartja fenn, amely viszont államilag finanszírozott „közjogi társaság”, míg a *Lettre* egyre inkább a piacról igyekszik megélni. Ez utóbbi állítást akár múlt időbe is helyezhetnénk, minthogy a 2020–21-es pandémia több más kulturális intézménnyel együtt a nem támogatott folyóiratokat is az életveszély peremére sodorta. A szükséghelyzet egyúttal manifesztálta a két orgánus gyökeresen különböző státuszát. A vastag akadémiai folyóiratnak ugyanis automatikusan járt a Covid-segély, míg a sajtóterméknek számító, vagyis elvben árunak minősülő színes zsrúnál nem számíthatott erre. Frank Berberich, a *Lettre* főszerkesztője most megalékelte a dolgot, és beperelte a *Sinn und Form*ot, azt állítva, hogy az „állami folyóiratként” megengedhetlen versenylőnyt

élvez az ő lapjával szemben. A berlini tartományi bíróság erre leállította a *Sinn und Form* már nyomdakész számának megjelenését. A döntés jogilag szennzáció, politikailag még inkább az, hiszen a hivatalosan nem létező cenzúra szélsőséges formájára, a lapbetiltásra emlékeztet.

Én ebben a perpatvarban – amely több százezres napilapok és milliós virtuális felületek révén vált országos hírré – inkább Berberich álláspontját osztottam, pontosabban az ő szorongatott helyzetét méltányoltam a lebiztosított versenytárs fölényével szemben. Ugyanakkor nem tudtam elképzelni, miként teheti magáévá ezt az inkább érzelminek tűnő szempontot egy hűvös berlini bíróság. Mint német ügyekben laikus, Ilko-Sascha Kowalczuk történész barátomhoz fordultam felvilágosításért. Gyors válaszából megértettem a jogi hátteret: eszerint a Művészeti Akadémia ott követett el hibát, hogy működési szabályzatában nem tüntette fel folyóirat-kiadói tevékenységét. Márpedig a működési szabályzat, a státútum a német jogban szent és sérthetetlen, s ilyenformán a *Sinn und Form* mintegy illegálisan kerül az újságosstandokon a *Lettre* mellé – ha ugyan kerül oda még irodalmi sajtótermék egyáltalán. Merthogy a két szomszédvár harcában éppen ez a szomorú: végjátékkal van dolgunk, az irodalmi folyóirat, mint olyan, évtizedek óta a kiháló újságfajok vörös könyvében szerepel.

Néhány perccel az után, hogy barátom jogi kételyeimre megoldást talált, utóiratot küldött az alábbi kérdéssel: „Hallottad-e, hogy H.-nak leégett a háza?” A hír vérfagyalóan hatott rám. H. a hetvenes évek közepe óta barátom, irodalmi szövegeim német nyelvi változatának lektorálásában elsőként ő segített, s tette ezt az NDK-ban, amelynek titkosrendőrsége éber figyelemmel kísérte a működését. Lakása, a Prenzlauer Berg kerületi Paul-Robeson utcán, mondhatni, a Fal tövében helyezkedett el, s berlini útjaimon gyakran szálltam meg nála. Több mint negyven éve volt ez az otthona, két és fél szobás birodalma a lift nélküli, szép falépcsős házban, gazdag könyvtárral, amelynek javát a nyugat-berlini ismerősök által becsempészett művek alkották. Ez a ház égett le tehát Ilko barátom híre szerint, és én lázasan kerestem a friss berlini híreket és több újság online változatában rájuk is bukkantam. Eszerint csütörtökön este nyolc óra tájt ütött ki a tűz a padlástérben, száz tűzoltó egészen hajnali négy óráig oltotta, a harminc lakót azonnal evakuálták, mi több, három macskát is kimentettek az épületből. Áldozatok, sérültek nem voltak.

Első reflexként H.-t hívtam vezetékes telefonszámán, s csak miután hosszas csengetésre nem vette fel a kagylót, döbbsentem rá, hogy ostobaságot műveltem. H. a negyedik emeleten lakik, közvetlenül a tetőtér alatt, nyilvánvaló, hogy az elsők között rohant le az utcára, mobilszámát viszont nem találtam. Végül közös ismerősünkhöz, P.-hez fordultam, aki azzal nyugtatott meg, hogy H. időben elhagyta a házat, ideiglenesen barátnője közeli lakásába költözött, igaz, csak azt vihette magával, „ami rajta volt, plusz a mobiltelefonját”. Ezen azután őt magát is elértem, hangján éreztem a sokkhatást, és persze fogalma sem volt róla, mi lett vagy maradt meg otthonából. A tűzoltóság frissített jelentése szerint ez nem lehetett túl sok, mégpedig nem okvetlenül a tűzkár, hanem az oltás következményképpen. A veszélyeztetett helyszínre hatalmas mennyiségű vizet zúdítottak, s így ami nem

vált a lángok martalékává, az feltehetően tönkreázott. Hivatalos összefoglalás szerint az épület még sokáig lakhatatlan lesz. H. lakóháza tehát nem égett le, de ő maga immár több mint hetvenkét évesen elveszítette felnőtt életének színterét. Mi mehetett végbe abban a tetőtérben? Noha hivatalból a rendőrség is vizsgálódik, nem okvetlenül történt bűntény, akár egy véletlen rövidzárlat is okozhatta a szerencsétlenséget. Gyúlékony világban élünk, tőszomszédságunkban pusztító fegyverek egész városokat perzselnek hamuvá, bolygónk tűzveszélyes, földrengések, cunamik őrjöngenek, mintha az elemek felturbóznák az ember okozta rombolást.

Valaki feltette a német Facebookra Tarasz Sevcsenko (1814–1861) *Végrendelet* című híres versét, amelyben az ukránok szinte második himnuszukat csodálják: „Ha meghalok: tágas mezőn / vessétek az ágyam, / egy kurgánnak magasában, / édes Ukrajnámban, hol a füves messzeséget / véges-végig látom / és hallgatom, hogy a Dnyeper / mint zúg a lapályon. / Ha majd hallom, hogy özönöl / az ellenség vére, / ha majd ömlik Ukrajnából, / a tenger kékjébe, / akkor fel az égre szállok, / s a küszöbig, ott fent / hálát adni. Hanem addig / nem ismerek Istent.” (Weöres Sándor fordítása.)

Valaki erre megjegyezte, hogy utálja az ilyen vérgőzös nacionalista szövegeket, mire irodalmárok és történészek védelmükbe vették Sevcsenkót, mondván, hogy az ukrán patriotizmus egy elnyomott nemzet azonosságtudatát tükrözi, amelynek a cári uralom alatt a nyelvét sem volt szabad használnia. Méltatlan dolog a „Kobzost”, Ukrajna jobbagyfiúból nemzeti költővé emelkedett dalmokát mai mércével mérni. A 19. század elején, posztolt másvalaki, a romantikus hazafiság még nem ismerte a többértelműséget. Maga az ironikus Puskin is nagyorosz sovinizmusba hajlott, mihelyt Lengyelország került szóba, míg a lengyel Adam Mickiewicz Ázsiába sorolta a cári birodalmat. Ami pedig a vért illeti, ismertem be én magyar részről, Petőfi sem fejezte ki magát túl finoman, amikor azt jósolta, hogy az általa megálmodott forradalomban „saját vérük tavába fúlnak be / a szabadságnak ellenségei”. Igaz, Lermontov már „furcsa szerelemmel” szerette hazáját, és nem átallotta „mosdatlan Oroszországnak”, „urak és szolgák honának” nevezni. Heine még tovább ment. Egyfelől „ógermán rongynak” csúfolta a német zászlót, másfelől viszont honszerelmes meghatottság fogta el, amikor 1843-ban Párizsból jövet átlépte a porosz határt: „S legott a német gránicon / szívem verése gyorsult, / szememből is alkalmasint / egy kósza könny kicsordult.” (Rónai Mihály András fordítása.)

Ígyen folyt, csordogált a vita, amikor fent említett német történész barátom, Ilko-Sascha Kowaltschuk is tett valami megjegyzést a korai ukrán nemzettudat pozitív szerepéről. Mire egy addig a vitában részt nem vett Wolfgang nevű vagy álnevű figura ráförmedt: „Te csak menj vissza, Ilko, a te Ukrajnádba, mert neked Ukrajna közelebb áll a szívedhez, mint Németország.” Ettől kezdve minden résztvevő a vélt vagy valós ukrán gyökerei miatt megtámadott Ilkót védte, s ez így is volt rendjén. Már-már jóleső érzéssel vettem tudomásul, hogy a németek még tudnak kulturáltan vitatkozni, amikor egyikük ekképpen rontott neki a támadónak: „Rohadt orosz troll.” No, gondoltam, helyben vagyunk.

Észak, Dél, Kelet, Nyugat

Koppenhágába már október vége felé megérkezett a tél, és márciusig ott is maradt. Ebben arrafelé nincs semmi szokatlan: a város északon van, a nappalok rövidek, az idő többnyire borongós, és ha néhány pillanatra vagy mondjuk egy egész órára kisüt a nap, mindenki kiszalad a szabadba, hogy le ne maradjon a csodás égi jelenségről. A dánok a fény bűvöletében élnek. A függöny nélküli ablakokból annyit raknak a házakra, amennyit csak elbír a falszerkezet, a homlokzatokra, a kerítésekre és a kerti fákra fényfüzéreket aggatnak, az ablakokba lámpákat és gyertyákat tesznek – ezeknek kettős funkciójuk van: kívülről megkönnyítik a belátást, belülről meg azt az illúziót keltik, mintha odakint sütné a nap –, és december 21-én megünneplik, hogy hosszabbodni kezdtek a nappalok. Igazi dán specialitás esténként valamelyik külvárosi kertes övezetben, mondjuk Amagerben sétálgatni: a kivilágított otthonokban vacsorához készülődnek az emberek, az asztalokon kenyér, gyümölcs és nagy kancsóban valami gőzölgő ital, a könyvespolcot külön lámpa világítja meg, az ablakokon kiárad az utcára a fény és a nyugalom. És ez így megy hónapokon keresztül. Igazán kemény tél évtizedek óta nincs – mínusz egy-két fok előfordul, és ha fúj a szél, mint ahogy általában fúj, jóval hidegebbnek érezni, de a hó, ha esik, általában csak a házak árnyékában marad meg.

82

Dániában hagyományosan négy évszak van: rövid nyár – július elejétől augusztus közepéig –, hosszú tél és a nálunk megszokott időtartamú, de időben kissé eltolt őszi és tavasz. Málagában ezzel szemben csupán két évszak váltakozik: novembertől februárig őszi van, utána meg nyári, egészen a következő novemberig, a kettő között legfeljebb egy-két hétnyi átmenettel. A két város úgy kerül (nem a valóságban, hanem itt, papíron) egymás mellé, hogy március elején családi ügyekből adódóan át kellett ruccannunk Málagából Koppenhágába néhány napra, és alkalmunk volt közvetlenül összehasonlítani a koppenhágai telet a málagai ősssel (vagy a tavaszt a nyárral, ahogy tetszik – mindenesetre a két, általunk megtapasztalt évszakra semmi köze nem volt egymáshoz). Egy ilyen kirándulás, a fapados repülésnek hála, úgy történik, hogy az ember a málagai reptéren (20 fok, erős napsütés, viharos déli szél) felül a repülőre délután, aztán elnyomja az álom, és mire felébred, a gép már a koppenhágai (3 fok, északkeleti szél, és kora este is éjszakai sötétség) kifutón gurul. Kastrupról vezető nélküli metró visz be a városba, ahol az utcák úgyszólván néptelenek, de az ablakok világosak, és a messziről jött vendég nem érzi magát magányosnak, mert – bár ez szintén csupán illúzió – olyan érzés a lakásokba belesni, mintha bármelyik vacsorához terített asztalhoz odaülhetnének. (Never, ahogy a művelt angol mondja: ha húsz éve Dániában élsz, dán barátaid akkor sem hívnak meg magukhoz.)

A dán főváros a tengerpartra épült, a koppenhágai repülőtér pedig annyira a parton van, hogy ha még egy kicsit kifelé tolnák, már a vízben lenne. És

ez még csak nem is a város legszéle, úgyhogy aki nem szeret metrózni, vagy nem tud megbirkózni azzal az akadállyal, hogy csak elektronikus jegy vásárolható egy alkalmazáson keresztül, az akár gyalogosan is besétálhat. A már említett Amager – tekintsük Koppenhága Zuglójának – nagyjából fél óra, a történelmi városmag plusz még egy fél: annyi, mintha valaki nálunk tömegközlekedéssel akarna eljutni Budáról Ferihegyre.

A márciusi tél azért részben már tavasz, skandináv kivitelben: esténként néha hullik egy kis hó, de nappal már érezni a nap erejét, ha éppen süt; az oronákon pocakosra híznak a rügyek, a bokrok alján pedig szőnyegként terül szét a fehér hóvirág, a lila krókusz és a sárga téltemető. Minden sarokon virágokat árulnak – nem vágott virágot, hanem korán virágzó hagymás növényeket, leginkább jácintot, nárciszt és csillagvirágot (tulipánt valamért alig látni). A dánok kiélvezik a tavaszt, akkor is, ha olyan, hogy nálunk még bőven télnak hívnák. Ha kiderül az ég, kiülnek a kertbe, kigombolják a mellükön a kabátot, a hátukat nekitámasztják a falnak, és újságot olvasnak napszemüvegben; elolvasnak minden sort, a világpolitikától az utánpótlás-sportig, és két cikk közben kortyolnak egyet-egyét a kerti asztalra tett kávéból, csak hogy minél később kelljen bemenni.

Málagában a fényt nem kell keresni, mert úgyis megtalál. Inkább az árnyéket keresgéled, amikor hazafelé jössz a partról: direkt úgy választod meg az útvonalat márciusban is, hogy a fák árnyékában haladhass. Az ablakokon fölösleges benézni. Egyrészt a fejmagasságnál jóval magasabban vannak, másrészt legalább az alsó harmadukat matt fólia takarja; előtte sűrű függöny, és a biztonság kedvéért még ott van a leeresztett redőny. A katolikus spanyol ember nem olyan, mint a puritán dán: nem mások előtt éli a magánéletét – keveset van otthon, de azt a kevés időt nem szívesen osztja meg mással.

A pálmafákról már levágták a tavalyi, elszáradt leveleket, a papagájfészkekkel együtt, de a madarak ettől nem zavartatják magukat: még el sem ment a darus kocsi, máris kezdik építeni az új gyerekszobát. A pálmák alatt a kerti medencénkbe beköltözött egy vadkacsapár. A medencéket itt nem engedik le télire – minek, ha úgyszincs tél –, hetenként jön valaki, aki tisztogatja, de amúgy nem használja senki október óta, csak a kacsák. Valahol a közelben fészkelhetnek valamelyik öreg fán, de a fiókákat még nem láttuk – jobb is, ha rejtegetik őket, mert rengeteg a sirály, az pedig olyan, hogy a gilisztától a galambig bármit fölkap és lenyel, amit talál, nem válogat. A kacsák békésen fürdőznek a klóros vízben, fentről, az erkélyről nézve remekül mutatnak a medence kék háttére előtt. A házban lakó gyerekek esténként kenyérhéjat visznek nekik – csak olyankor engedik ki őket a spanyol szülők, mert előtte túl erős a napsugárzás.

A benalmádenai templomhoz meredek út visz fel a házunktól. A fügefák még levéltelenül, pórén állnak a domboldalban, de a rügyek az ágvégeken kipattantak már, és lent a földön, mintha valaki sárga legókockákat öntött volna szét egy zöld szőnyegen, virágozik minden. A tavaszi esők már elmúltak: most van az a pillanat, amikor a zivatar után kivirágzik a sivatag. A meghatározó növény a lóhere: ugyanolyan, mint otthon, de csak a levele – a hosszú nyélen lógó, tölcser alakú virágait mintha a mi kankalinunktól kérte volna

kölcson. Furcsa, mert amúgy a lóhere a pillangós virágúak közé tartozik, ez a sárga tölcser meg minden, csak nem pillangós. És sárga virágok lógnak az összes szúrós, mérgező, fűrészes levelű cserjén is: keserű illatuk hatékonyabban védi őket bármilyen kerítésnél. A bokrok alatt nyulak szaladgálnak, egyenként harapdálják ki a fűszálakat az állítólag szintén toxikus spanyol lóhere közül. A virágok fölött pillangók libegnek a szélben, a termésközből rakott kerítések rései között pedig gekkók leskelődnek. Virágzik a mangó, a citrom, a narancs – miközben a tavalyi gyümölcsök egy része is a fákon van még –, az ég kék, a tenger egyszerre szürke és arany, a távolban Gibraltár sziklái és Afrika partjai ködlenek.

A tengerpart már benépesült, de az úri közönség egyelőre csak napozik, fürdőzőt még alig látni. A parti út mentén sorra nyitnak ki a boltok és a vendéglők. Itt nem emelkedtek az árak. Spanyolországban az egyik legalacsonyabb az infláció az egész EU-ban, ugyanannyiért lehet szobát foglalni most is, mint tavaly. Minden panzióknak és szállodának törzsvendégei vannak. Aki egyszer járt erre, az többnyire visszatér.

A templom vasárnaponként megtelik: nagyböjt van, a húsvéti készülődés ideje. Csak egy mise van, a papra így is több település jut. Európában a katolikus klérus kiveszőben van, ott is, ahol a hit egyébként még él. Hogy mit fog csinálni a nyáj pásztorok nélkül, az rejtély. Az idős pap haja ószes, göndör, az arca olyan sötét, mintha Dél-Amerikából érkezett volna (könnyen lehet, hogy tényleg onnan jött, virágzik a transzkontinentális papimport, és a legtöbb dél-amerikai ország spanyol ajkú). Derűs, barátságos ember. Az úrfelmutatás előtt maga köré hívja a gyerekeket; csak az elsőáldozókat, de így is alig férnek el az oltár körül. Aztán a gyerekek kimennek a padosorok közé, és a felnőttek megölelgetik mindet, miközben szól a gitár, és a kórus énekel. Ez valami befogadási szertartás lehet, otthon még nem találkoztunk vele, de nagyon megindító. Mi nem veszünk részt benne. Nem törődnek velünk: a spanyol mise forgatagában könnyű egyedül maradni a saját gondolatainkkal.

A kopenhágai templom, a Simon Péterről elnevezett, bizonyos szempontból a másik véglet. Ahogy belépünk, a templomszolga – jól öltözött idősebb hölgy – azonnal hozzánk lép egy zsoltároskönyvvel, hogy be tudjunk kapcsolódni az énekbe. A lelkész és a segédlelkész, mint két tojás, magasak, eltökélt arcúak, a nyakuk körül fehér, ünnepi körgallér, spanyol grófok is lehetnének, de középkorú dán nő mindkettő. Búg az orgona, remegnek a templomablakok, teli torokból énekel a nép, a padon támaszkodó kezünk is érzi a hangokat. A dán evangélikus egyházban nincs munkaerőhiány, ellenben hívőhiány van: elszórtan ül a templomban a vasárnapi istentisztelet közönsége, de ha összeterelnék őket, egyetlen padban elférne mind.

Hazafelé két órát késik a gép, hajnali kettőkor érkezünk. Meleg van – Kopenhágában talán majd májusban lesz hasonló –, fúj a szél, a levegőben tengeri pára, virágillat és kutyaszag száll. Itthon vagyunk. Itthon? Azt mondják, akinek két otthona van, az sehol sincs igazán otthon. Akinek meg három (mert az ember, ha szerencsés, a gyerekénél is otthon lehet), arról már nem is mondanak semmit.

Ellen-Erdély

Azt hittem, hangosabb tiltakozás, elégedetlenség lesz Erdélyben, amikor bejelentették, hogy Orbán János Dénes lesz az idei Kossuth-díjas. Számos vita volt a személye körül, mint ahogy a magyar állami díjak körül is. Sokszor lehetett olvasni az elmúlt években, hogy fontos erdélyi alkotókat mellőznek, mintha Erdély nem lenne rajta a kulturális térképen. Másokat pedig érdemtelenül kiemel a politika, bábként használ az erdélyi kultúrával szemben is. Orbán János Dénes ilyen, jól fizetett politikai báb. Régóta kényelmetlenné, vállalhatatlanná vált, sok-sok kritikát lehetett olvasni mindarról, amit a magyar közéletben betölt.

Most mégis, a Kossuth-díj kapcsán mélységesen mély csend honolt.

Talán már nincs értelme a vitáknak, mindenki belátta itt is, hogy ezek a díjak, ez a kultúrpolitika csak hatalmi megfontolások mentén működik. Tiltakozni éppoly értelmetlen ellene, mint amennyire értelmetlen komolyan venni, egyáltalán foglalkozni vele. Kialakult egy párhuzamos világ. Egy, amiben élünk, és az, ami a fejünk fölött zavarosan kavargó.

Orbán János Dénes évtizedek óta nem alkot, nem jelennek meg művei (legutóbbi penetráns székely vicceket tartalmazó gyűjteményes kötete nehezen nevezhető műnek). Tényleg láthatatlan az erdélyi horizonton.

Vele ellentétben viszont nagy vihart kavart és egészen elképesztő érdeklődést váltott ki Visky András *Kitelepítés* című könyve. Erdélyben és Magyarországon egyaránt – erre alig van példa. Gondos kiadói munka a megjelenés, a Jelenkor gondozta. Ugyanaz a Jelenkor, amely Selyem Zsuzsa és Tompa Andrea kötetait kiadta. Mire éreztek rá a kiadóban? Hogy az erdélyiség új perspektívája tényleg fontos és korszerű, horribile dictu népszerű lehet egy olyan korban, amelyben az erdélyiséggel minden lehetséges regiszterben, módon visszaéltek? Vagy egyszerűen csak jó kortárs magyar irodalmat kerestek és találtak a kiadói profilba, és ezeket pont itt találták meg? Hasonlóan nagy siker volt Vida Gábor legújabb kötete, az *Ahol az ő lelke* és az *Egy dadogás története*. Láng Zsolt *Bolyai* című regényére is jelentős figyelem irányult.

Próbálok elképzelni azt az olvasógenerációt, amely ezeken a regényeken nevelkedett, és abban a rezsimben él, amelyben Orbán János Dénes a Kossuth-díjas.

Két alkotó van, aki nem csak alkotóként aktív, de közéleti vitákban is egyértelműen részt vesz: Tompa Andrea és Selyem Zsuzsa. Mondhatnánk, hogy ez alkotói habitus kérdése, ki az, aki bírja a közviták hangnemét, atmoszféráját, az ezekkel járó energiaveszteséget. És aki vállalja, hogy közéleti szerepvállalásai esetleg visszavetülnek, ha csak rövid időre is, a művekre. Kockáztat, mindenképp. De azt hiszem, többről van szó. Egy-egy regényvilág, prózai mű bizonyos problémákat vethet fel, leszűkíti a perspektívát. Ezek

a rezsimiek, amelyekben élünk, és az, amelyben ma a magyar irodalom is kénytelen túlélésre berendezkedni, sokkal több regiszterben, szinten, részletben gyakorolnak hatalmat. Permanensen vannak jelen az életünkben, a magán- és közéletben egyaránt. Erre a permanens hatalmi túlkapásra csak permanens reakciókkal, folyamatos válaszokkal lehet reagálni. Hacsak nem akarjuk, hogy megadja magát a demokratikus közösség a kifárasztásnak. Tompa is, Selyem is ezt értette meg, ezzel megy szembe. Akkor, amikor a demokratikus létmód, a hétköznapi demokratizmus is kérdéses, alig ismert életforma, akkor a hasonló példák felbecsülhetetlenek, nélkülözhetetlenek.

Tulajdonképpen Orbán János Dénes Kossuth-díjával is ez történt: célba ért a kifárasztás. Már mindenki egyértelműnek, tudottnak véli, mi az, amit itt látunk. A legprimitívebb kulturális korrupció minősített esetét. És valóban az, ha végignézzük, hogyan vált díjazott költőnk reményteljes, körülrajongott kolozsvári pályakezdőből vendéglátóipari vállalkozóvá, hogyan szerzett meg irodalmi pályázatokat, támogatásokat, hogy azokat üzleti alapon befektesse – irodalomtól és kultúrától távol eső területeken. Hogyan szolgált ki egyre alantasabb politikai felkéréseket, vált egyszerű propagandistává, politikai janicsárra. Ez a legkínosabb és tényleg a legostobább történet, amivel a mai közéletben találkozni lehet, jó ízlésű ember nem fordít rá figyelmet.

De túl ezen ott van az a dráma, ami a magyar kultúrában Erdéllyel kapcsolatban történt. A sematizáló nacionalizmus kisajátítása áll az egyik oldalon. A másik oldalon pedig az ellenkultúra, ami megpróbálja a legváltozatosabb műfajokban, nyelven megmutatni, megszólítani az eltagadott, elrejtett és meghamisított Erdélyt.

86

Nem tudom, hogy ez a sokarcú Erdély, amely teljesen ellenáll a nemzetállami politikának, a jelenlegi kurzusnak, tényleg, sokak számára látható-e. Összeáll-e a kép azoknak, akik Vida Gábortól Tompa Andreán át Selyem Zsuzsáig végigolvassák a mai (erdélyi) irodalmat. Azt sem tudom, hogy ha végigolvassák, és össze is áll ez a kép, elég erős-e ahhoz, hogy fölülírja a hatalmi kontrollal meghatározott mindennapokat. Azokat a napokat, amelyekben fulladozni kényszerülünk.

Március 15-én kiemelt ünnepek voltak Erdély-szerte. Külön ünnepelt az RMDSZ Csíkszeredában, külön díszmeghívottként szónokolt a magyar igazságügyi miniszter és pénzügyminiszter Sepsiszentgyörgyön és Kolozsváron. Váratlan módon a politikai törésvonalak is láthatóvá váltak. Sepsiszentgyörgyön és Kolozsváron hullámozott a brüsszelezés, ömlöttek a magyar nacionalizmus megszokott panelei. Csíkszeredában volt némi igyekezet a saját tartalom megfogalmazására, képviselőre. Elég nehezen ment, hasonló gesztus politikai szinten régóta nem történt. Talán megérett a Kelemen Hunor által vezetett RMDSZ-ben is, hogy nem vezet jóra a magyar kormány iránti teljes meg- és odaadás. Vagy taktikáztak: megadták a császári küldötteknek is, ami a császári küldötteké, és közben azért volt egy lélegzetnyi saját Erdély is. Bár egy villanás erejéig.

Már ha van erre esély. Az elmúlt években annyira egyszólamúvá vált az (erdélyi) magyar közbeszéd, annyira sematikussá, olyannyira rátelepedett minden témára a propaganda, hogy nehéz ebből visszatáncolni.

Annak a kortárs magyar irodalomnak, mely a hatalom ellenére hozott létre jelentős prózai alkotásokat, most nő meg a jelentősége. Ezekben a regényekben van elég erős példa ahhoz, hogy lehet a hatalom által leuralt témákról úgy beszélni, hogy az ne a fennálló rendet, hanem a történelmi valóságérzetet erősítse. Szép csendben, ez a kortárs irodalom visszavette a Trianonról való beszédet, árnyalta a nemzetről szóló retorikát, nagyon fontos példákat hozott arra, mi az önkényuralom, és hányfajta szerep követhető az önkényuralmi rendszerekben. Be fognak ezek a szövegek társadalmilag is élni.

Mint ahogy az is látható, mennyire nem működik a kisajátítás. Orbán János Dénes, Demeter Szilárd és a többi, Magyarországon kevésbé ismert kultúrnyüzsgő abból a széles körben elterjedt közhelyből indult ki, hogy a nemzeti kultúra leegyszerűsíthető, popularizálható és politikailag tetszőleges módon felhasználható. Így jutunk el a székely vicceket tartalmazó Kosuth-díjas gyűjteményig. Minden hamis ebben a történetben, nem csak a székely márkánév, aminek semmi köze nincs semmihez, ami székelyföldi. De a népszerűség ígérete is. Az emberek az elmúlt hónapokban nem a viccgyűjteményért álltak sorban, hanem Visky kötetéért. Valószínűleg azzal a reménnyel, hogy a *Kitelepítés* című regényből megtanulnak a lelehetőleg jobb és legmegfosztottabb helyzetekben is szabadon és méltósággal élni.

Néhány nappal az állami díjak átadása és a március 15-i szónoklatok után botrány tört ki a kolozsvári magyar színház körül. Az évtizedek óta rajongva tisztelt direktor, Tompa Gábor antiszemita álhír- és összeesküvés-elmélet terjesztő előadót, Drábik Jánost hívta meg színházi fellépésre. Abba a színházba, amelynek jellegét, jelentőségét a *Kitelepítés* szerzője, Visky András dramaturgként alapvetően meghatározta. Nem csak azért döntött így a színházigazgató, mert ő is a trumpiánus propaganda odaadó híve és terjesztője. Hanem azért is, mert a hitelét vesztő alkotó hosszú ideje programszerűen, pontos érdekkalkulus mentén sodródik jobbra, szélsőjobbra. És valószínűleg tesz arra, amit egykori dramaturgja ír, alkot és képvisel – mondjuk a *Kitelepítés*ben.

Érzékenyen reagáltak az ügyre a kolozsváriak, egyik tiltakozás a másikat követte. Pedig tényleg nagy tétjük van ezeknek a megszólalásoknak: a legnagyobb presztízsű, leginkább támogatott erdélyi magyar kulturális intézményt érte a tömeges kritika. Ha úgy tetszik, közkinccset.

De úgy látszik, van hozzá akarat, hogy ez a közkinccs hiteles kulturális intézmény maradjon. Orbán János Dénes messze van, a mellére tűzött Kosuth-díj nem befolyásolja senkinek az életét Erdélyben. Ami a kolozsvári színházban folyik, az viszont igen. Itt konkrét célja, iránya lehet a politikai cselekvésnek.

Hübrisz persze azt gondolni, hogy a magyar kulturális élet leuralása, a képmutató magyarországi díjak, amelyeknek kedvezményezettjei erdélyiek, nem fognak kárt okozni Erdélyben. Abban bíznak, hogy arra jutunk, ez nem a mi felelősségünk, és beletörődünk a megváltoztathatatlanba. Hogy úgy tehetünk Erdélyben, hogy ez nem a mi felelősségünk, és beletörődünk abba, hogy nincs rá hatásunk. Megmarad ez a korszak annak, ami. Orbán János Dénes, Demeter Szilárd és a többi erdélyi kijáró, megszerző ember korszakának. A magyar önkény erdélyiek segédletével épült ki és vált elviselhetetlenné.

De kárt fog okozni, már nagyon sok kárt okozott. Vigaszt a tudat adhat, hogy van ellen-Erdély, van ellenállás. Nagyon tanulságos, hogy mindez merre halad. Sikerül-e mindezt megmutatni túl a könyvbemutatók közön-ségén. Hallhatók-e ezek a hangok azokban a vitákban, amelyeket eddig elfojtott vagy leuralt a hatalom. Minél koncentráltabb és elszántabb a politikai önkény, annál világosabb: emberhiánnyal, témahiánnyal küzd. Ma már nincs más, mint a hatalom akarása. Ezzel szemben egyre színesebb, többszólamúbb az ellenkultúra. Egyre több ember egyre több mondanivalóval egyre elszántabban szólal meg. Biztatóbb ez a hideg március a várt-nál. A kérdés csak az, hogy ez a kulturális többszólamúság tényleg együtt hallható-e. Belátható-e a nagykép? Most látszik csak igazán, mekkora tét-je van annak, hogy minél átfogóbban kövesse az ember az eseményeket, a megszólalásokat, a publikációkat. Ami a tönkretett sajtó és könyvkiadás korában jelentős teljesítmény. Farkasszemet néz most egymással az infor-mációtól, oktatástól, tájékozódástól megfosztani akaró hatalom és a bátor ember, aki tudja például, mi a kortárs erdélyi regény. És milyen a kortárs regényben az életünk.

Végel László

Ki lesz a nemzetáruló?

88

A Netflixnek hála végignéztem Erich Maria Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* című regényének Edward Berger rendezte filmváltozatát. A kül-földi filmek kategóriájában Oscar-díjra jelölt film az ukrajnai háború árnyé-kában valahogy külön időszerűnek tűnik. Először is azon döbbsentem meg, hogy mennyit változott a háborús világ. Remarque naplószerű regénye szerint – a film is ezt ábrázolja – a nyugati front négy éven át szinte egy métert sem mozdult, viszont több millió katona lelte halálát a véráztatta lövészárkokban. A lelkes német önkéntesek sem jutottak el Párizsig, miként a hadvezetőség ígérte, hanem minden illúziójukat veszelve életüket vesztették a fronton.

Manapság változott a háborúk jellege. Az ukrajnai orosz agresszió tanúsá-ga szerint a háborúk sokkal kegyetlenebbek, hiszen nemcsak a lövészárkok-ban folynak, hanem elsősorban a civil lakosság ellen. Az orosz katonai stra-tégia a városok, a lakóházak, a színházak, az iskolák és az egyetemek romba döntését célozza. Azt nem tudom, hogy az orosz irodalomban mikor születik meg egy regény az ukrajnai orosz agresszióról és a „náciatlanításról”, de me-rem remélni, hogy egyszer megszületik, mint ahogy a jugoszláviai háborúról a sok szentimentális háborús limonádé mellett születtek remekművek, mint például Miljenko Jergović *Szarajevói Marlboro* vagy pedig Darko Cvijetić *Schindler liftje*, amelyekben fontos szerepe van a civilek elleni hadműve-leteknek, hiszen ebben a háborúban nagyon ritkán ütköztek meg a fronton a katonák, inkább a civil lakosságot kínozták és gyilkolták. Több mint két

évtized múltán a szerb irodalomban Rade Radovanović megírta regényét a koszovói eseményekről, azonban a szerző *Hahota az akasztófa alatt* című, ugyancsak naplószerű dokumentumregénye félig-meddig szamizdatnak számít, mert a szerbiai társadalom nem szándékozik tudomást venni róla.

Az Edward Berger rendezte *Nyugaton a helyzet változatlan* című film a regényhez viszonyítva új motívummal gazdagodott: a háború végére koncentráció film rendezője részletesen bemutatta a béketárgyalásokat. A „német perspektívából” készült filmben ugyanis az agresszor, vagyis Németország, jogosan kemény büntetésben részesül. Hogy a versailles-i béke mennyire volt igazságos, arról lehet vitatkozni, de az agresszor büntetése semmiképpen sem lehet vitatéma. Így történt mindkét világháborúban.

Az új európai, vagyis az ukrajnai háborúban azonban felmerül egy új mozzanat. Mindenki békét akar, de ezúttal kimondva vagy kimondatlanul, az áldozat lakol, a béke az agresszort jutalmazza. Ezt sugallják azok a javaslatok, amelyek a béketárgyalások feltételül nem azt szabják meg, hogy az agresszor vonuljon ki a megszállt ukrajnai területekről. Egyesek ezt reálpolitikának, mások pedig az orosz birodalmi terjeszkedés elismerésének nevezik, de bárhogyan is nevezzük, mindenképpen új erkölcsi normák elismerését jelenti, amelyek igazolása nemcsak ebben a háborúban lesz érvényes, hanem a békében is. Ne lepődjünk meg, ha mindezek után a mindennapi életünk egyre durvább lesz, amelyben az erősebb mindent visz.

Közvetve erről szólnak a jelenlegi koszovói „béketárgyalások”, amelyek begyűrűznek a Đinđić-gyilkosságról folyó eszmecserebe is. Húsz évvel ezelőtt, 2003. március 12-én gyilkolták meg Szerbia akkori kormányfőjét. A gyilkosság végrehajtói ugyan börtönbe kerültek, ám a gyilkosság eszmei szerzői, politikai háttere mind a mai napig ismeretlen.

A gyilkosságot megelőző napok és hetek baljósak voltak. Előzőleg történt egy merényletkísérlet, de a munkatársai szerint Đinđić nem vette komolyan a fenyegetést. Meglehet, hogy ez igaz, Đinđićnek valóban voltak illúziói Szerbiáról, bár azok nem voltak megalapozottak, hiszen a közvélemény-kutatások népszerűségi listáján igencsak rosszul szerepelt, a közvélemény egy része pedig démonizálta személyét. A rendszerváltás hőse Jugoszlávia államfője, a hadsereg főparancsnoka, a nacionalista Vojislav Koštunica volt, aki korrupcióval, a hatalommal való visszaéléssel vádolta Đinđićet, továbbá kifogásolta, hogy a szerb kormány kiszolgáltatta Slobodan Miloševićet a hágai bíróságnak. A napi politikában ennél is továbbment. A titkosrendőrség tagjai teljes harci felkészültségben demonstráltak Đinđić ellen, amit Koštunica támogatott. Ha az orvosok fehér köpenyben vonulnak fel, akkor miért ne demonstrálnának a titkosrendőri egységek gépfegyverekkel és harckocsikkal, tette fel a kérdést az államfő. Mi történne, ha a vörössapkások megrohamoznák a kormányépületet, kérdezte Đinđić a kormányülésen a belügyminisztert. Nem áll rendelkezésünkre fegyveres erő, amely megvédené bennünket, hangzott a válasz.

Koštunica és Đinđić között a világnézeti különbség feloldhatatlan volt. 1992-ben Koštunica azért vált ki a Demokrata Pártból, mert nem eléggé nemzeti, ezért megalapította a Szerbiai Demokrata Pártot. Szembekerült

egymással a két párt, habár látszólag csak egy szóról van szó. Valójában akörül folyt a vita, hogy ki a nemzeti, és ki a nemzetietlen.

2000 októberében megbukott Milošević, 2001-ben felbomlott az ellenzék, anélkül, hogy elvégezte volna feladatát. Koštunica miniszterei 2001-ben kiléptek a Đinđić-kormányból. Đinđić EU-párti maradt, Koštunica EU-szkeptikus. Ez cseppet sem váratlan, hiszen 2000 őszén az újvidéki Szabadság téren és szerte az országban a tömeg nagyobbik része akkor tapsolt és éljenzett, amikor a szónokok a nemzetről beszéltek, a kisebbik csoport hívószava pedig a demokrácia volt. Milošević bukásának éjszakáján a naplomba (*Időírás, időközben, I.*) feljegyeztem, hogy „újra győzött a nacionalizmus”. Đinđićnek az a hálátlan szerep jutott osztályrészül, hogy eltakarítsa a Milošević-örökséget, és időnként keserves kompromisszumok árán (ő vezette be az iskolákban a hittanórákat), de ezzel párhuzamosan fékezze a győztes nacionalistákat is. A hálátlan szerep vállalása keverte gyanúba, hogy nem elég nemzeti. A vád cseppet sem volt jogos. A fiatal, 68-as eszmékkel barátkozó anarchista Zoran Đinđić néhány év múltán baloldali maradt, de liberális eszméket vallott, majd a Demokrata Pártot a szociáldemokrácia felé fordította, ám a koszovói helyzet a kormányfő Đinđićet a nemzeti oldalra terelte. Meggyőződése volt, hogy Koszovó Szerbia integráns része, ezért a halála előtt levelet írt a nyugati államfőkhöz, amelyben Koszovó helyzetének tisztázását követelte. Abban reménykedett, hogy a Nyugat nem bünteti a demokratikus Szerbiát. A nyugati politikusok azonban nem vették komolyan.

90

Meggyilkolása után csoda történt Szerbiában. Utolsó útjára több százezeres tömeg kísérte ki, s a népszerűtlen Đinđićből egyik napról a másikra szerbiai legenda lett. Mintha a tömegek 2003 tavaszán megsejtették volna, hogy az illúziók több évtizedre odavesztek. Egy dolog azonban az illúzió, és egy dolog a társadalom valóságos politikai elkötelezettsége. A Đinđić vezetett Demokrata Párt rövidesen felmorzsolódott, a közülethez alkalmazkodva eszmei arcélét veszített párt lett. Koszovó is – az EU is. Ez volt a demokrata szlogen, ami kevésnek bizonyult. Nem kellett egy évtized sem, hogy a szabad választásokon visszatérjenek azok a politikusok, akik ellen 2000 októberében Belgrádban félmillió tömeg tüntetett. Aleksandar Vučić a hihetetlen népszerűsége szert tevő Miloševićnél és Koštunicánál is népszerűbb egykori szélsőjobb politikus, aki a Đinđić-legenda lerombolásán fáradozva letépte a Đinđić sugárút tábláját, és helyette a háborús bűnös Radko Mladić utcanévtáblát szögezte a falra, több mint tízéves tétovázás után Koszovó státusának ügyében szembesülni kényszerült a Milošević-féle örökséggel, a šešelji narratívával és Đinđić legendájával.

Mindeddig ügyes kötél-táncos módjára egyiket sem tagadta meg, és sikeresen egyensúlyozott a konfliktusokból kompromisszumokba és vice versa vezető úton, de ezúttal az Európai Unió és az USA részben az ukrajnai háború kontextusában válaszut elé kényszerítette. A francia–német tervezet ugyan *de jure* nem kötelezi Koszovó függetlenségének elismerését, azonban *de facto* ezt helyezi kilátásba.

A puha rendezési terv egéruat biztosít Vučićnak, aki bizonyos feltételekkel, mármint azzal, hogy Koszovó nem lehet tagja az ENSZ-nek, elfogadta

a tervezetet, mire szembesült a Đindić-paradoxonnal. Most ő keveredett a nemzetárulás gyanújába. Az eddig általa is pártfogolt, egyre nagyobb befolyásra szert tevő Putyin-párti szélsőjobb egyre hangosabban nevezi nemzetárulónak Vučić államelnököt. A közhangulat is változott. Putyin az EU-nál is népszerűbb.

A nyugati politikusok remélik, hogy arra, amire a demokrata, de népszerűtlen Đindić nem volt képes, képes lesz az autokrata, de rendkívül népszerű Aleksandar Vučić, aki máris meghirdette a Népi Mozgalom az Államért nevű mozgalom megalakítását. Bejelentette, hogy az elkövetkező időszakban az ország minden pontjára ellátogat. A mozgalom, állítja, nem kizárólagosan nemzeti jellegű, a Szerb Haladó Párt mellett részesei lehetnek mindazok a pártok, amelyek Szerbia érdekeit tartják szem előtt. A pártok mellett bekapcsolódhatnak a civilek, köztük az értelmiségiek és a munkások is. Az elnök meghirdette, hogy mozgalma sosem ismeri el a független Koszovót, tárgyalni kell, de ő sosem ír alá olyan papírt, amely elismeri a független Koszovót. Folytatódik tehát a hosszú iszapbirkózás. Azt senki sem meri megjósolni, hogyan végződik a több mint száz éve tartó Koszovó-konfliktus. Lehetséges-e úgy elismerni Koszovó függetlenségét, hogy az a szerb nemzet előtt titokban maradjon? Egyedül csak az biztos, hogy növekedett a szerbiai paradoxonok száma, hiszen éppen azok ellenzik legharciasabban a független Koszovó elismerését, akik üdvözlik a Krím és Donbász elcsatolását Ukrajnától.

Czene Márta: Már alszik